

Legendskapare och hånare - mickiewiczreceptionen i den polska kulturen

Krzysztof Stala

Adam Mickiewiczs liv och verk har en speciell betydelse för Polens kulturhistoria. Denne författare, som förkroppsligat de romantiska värderingarnas paradigm, har för många generationer polacker blivit en symbol för det nationella arvet, en urform för polskhet, för den polska patriotismen, för den politiskt engagerade konsten, för starka band mellan poesi och liv. De olika sätten att förhålla sig till Mickiewicz - och till Romantiken som sådan - har genom hela 1800- och 1900-talet påverkat de kommande kulturella formationerna både till form och innehåll. Man beundrade och kritiserade Mickiewicz, avgudade och hatade honom, men man kunde inte bortse från hans starkt markerade närvaro i den polska kulturen, och det var inte möjligt att glömma hans skugga som hängde över oss alla.

Byggandet av Mickiewiczs andliga monument påbörjades redan på 1800-talet. Skapandet av litterära myter går ofta hand i hand med en sorts filtrering av författarskapet, och det var också fallet med Mickiewicz - vissa inslag i hans konstnärliga attityd blev förstärkta, dragna i förgrunden, andra blev försvagade, bortvalda eller helt och hållet glömda. Den första legenden (det skulle komma att bli flera) har sina rötter i mytologiseringen av handling, kamp och uppror, och finner sitt uttryck i den tyrteiska ideologin. Mickiewiczs verk från den s.k. mittperioden, åren 1832-34, utgör en kärna, en mittpunkt för denna ideologi. Här ingår *Dziady* (Förfäderna), *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego* (Det

polska folkets och det polska pilgrimskapets böcker), *Pan Tadeusz* (Herr Tadeusz) och en handfull utspridda s.k. patriotiska dikter, med *Do matki Polki* (Till den polska modern) i spetsen. Alla dessa verk skapades under ett starkt intryck av det misslyckade novemberupproret och uttryckte erfarenheter, slutsatser och funderingar över polackernas historiska öde -ett folk berövat sin frihet, sin värdighet och tradition, men som mot alla odds kämpar för sitt oberoende och längtar efter sin dröm - ett fritt moderland. Skapandet av en idé om det fria Polen som förenar det förflutna och framtiden, utvecklandet av en vision av det fria landet, mitt i rådande elände och hopplöshet, glorifieringen av den oböjliga och orädda attityden, av hjältarna som är villiga att offra allt för landets sak - allt detta utgör en ideologisk kärna i den kanoniserade tolkningen av Mickiewicz under andra hälften av 1800-talet och bildar ramarna för receptionen av hans liv och verk.

Den aktivistiska och politiska tydningen av Mickiewicz's budskap ledde till en fokusering *sui generis* på åren 1832-34 som de viktigaste i hans författarskap. Verk från denna period förblev ett centrum, en kärna i hans liv och diktning, resten däremot, dvs. de senare och tidigare dikterna och skrifterna, fortfor att vara ett slags supplement till detta centrum och utgjorde de mindre viktiga utmärkena. De tolkades ofta som förberedande studier och övningar eller konstnärligt felaktiga återvändsgränder. De tidiga texterna från 1820-talet, några med tyngdpunkten lagd på den individuella revolten mot samhällets normer och mot världens immanenta grymhet, men också de lättsinniga kärleksdikterna och romantiska naturskildringar, sögs in i den patriotiska legenden och genomgick en politiseringsprocess. Ett signifikant exempel på denna process är den ungdomliga *Oda do młodości* (Ode till ungdomen) - en hyllningsdikt till ungdomens kraft som är i stånd "att rubba hela jordklotet", som för mänskligheten kan utstaka nya banor som leder till frihet, gemenskap och upplysning. Odets universella budskap blev så småningom radikalt politiserat, man läste denna dikt som maning till nationellt uppror, till störtande av den hatade ryska övermakten eller, från ett högerorienterat politiskt perspektiv, som ett uttryck för Mickiewicz's ungdomliga, individualistiska brister och skavanker.

De sena skrifterna - politiska essäer från *Tribune des Peuples*, föreläsningar om de slaviska litteraturerna vid *Collège de France*, de filosofiska och mycket personliga dikterna från Lausanne - blev utdömda

av legendskaparna såsom ett uttryck för den sene Mickiewicz's desperata irrande, avvikelser och t.o.m. för galenskap (det gäller särskilt den s.k. Towiański-perioden-Diktarens engagemang i en ockultistisk sekt, en new age-liknande rörelse med kvasikristen bakgrund).

Mickiewiczlegenden hade under 1800-talet två varianter: den inhemska och den som härskade bland exilpolacker. I emigrationskretsar i Frankrike och England uppenbarades den messianistiska visionen av Polens plats i världens historia (Mickiewicz's populära föreläsningar om de slaviska folkens särskilda ställning hade bidragit till detta). Messianismen försökte filosofiskt förklara det polska folkets nederlag och lidande genom att avslöja den högre metafysiska dimensionen i världshistorien, genom att uppenbara Guds försyn i denna fråga. I denna vision spelade Polen Den Helige Frälsarens roll, frälsaren som lider för alla nationernas synder. Den framstående romantikforskaren Maria Janion anser att

den övervägande messianistiska inställningen inom exilpoesin hade sina litterära konsekvenser-man omvärderade de tragiska frågorna och konflikterna kring novemberupproret på så sätt att man omvandlade hämndkänslorna till offermetafysik [...] det heliga evangeliet gav mening åt eländet (1984, s. 108).

I Polen däremot, i perioden mellan november- och januariupproret (1831-63) dominerade en tyrteisk-orienterad mickiewiczlegend som manade till handling, till "hämnad på fienden". Mickiewicz's krigiske och hämndlystne Konrad - från *Konrad Wallenrod* och från *Dziady* - höll på att bli föredöme för unga konspiratörer och senromantiska diktare. M. Janion fortsätter (*ibid.*):

Den inhemska romanlikens formel var inte messianistisk, den var snarare tyrteisk. Här tycks anledningen ligga till det faktum att polska senromantiker fann stöd i romantikens och Mickiewicz's verk före novemberupproret, i Mickiewicz's *Ode till ungdomen*. [...] Den inhemska tyrteisk-orienterade poesin är från idéhistorisk synvinkel en poesi som berömmar hämnad, handling, komplott och den hemliga sammansvärjningen. Denna poesi vill omvandla "eländet" till "hämnad" och inte förklara det med hjälp av evangeliet.

Bägge varianterna av den patriotiska mickiewiczlegenden hade sina djupa psykosociologiska grunder. En sådan Mickiewicz var oundgänglig under denna epok; den romantiska ungdomen drömde fram honom, fick stöd hos honom i sin iver att kämpa, att återerövra sin frihet och värdighet. De negativa aspekterna av den patriotiska myten blev så småningom också uppenbara: Mickiewicz, konserverad i den patriotiska såsen,

förvandlades till en ensidig, platt diktares. Sådana tolkningar förde med sig ett slags censurering av hans konstnärliga och filosofiska rikedomar. Detta förhållningssätt blev också ett hinder för internationaliseringen av Mickiewicz; han var dömd till att förbli en lokal, polsk författare med begränsad läsarkrets, obegriplig för utlänningar. Det dröjde länge innan denna situation skulle förändras, tiden var inte mogen än.

Positivisterna blev den första generationen som på allvar motsatte sig Mickiewicz's skugga och försökte omvärdera hans författarskap (1870-talet). De första polska autentiska modernisatorerna avvisade den romantiska litteraturens tyrteiska och messianistiska drag av några för dem självklara skäl. För det första, januariupprorets nederlag bekräftade bristfälligheten, ineffektiviteten och meningslösheten hos den romantiska patriotismens ideal. Handlingens och kampens idéer, med grund i den poetiska, ahistoriska världsbilden, visade sig vara vilseledande, fördärvade och ödelade folkets livskraft. För det andra, medan alla polska intellektuella krafter fokuserades på den politiska ofriheten, blev andra lika angelägna sociala frågor försummade - t.ex. polackernas civilisationsstatus, sprickorna mellan samhällsklasserna, paradoxerna till följd av ojämn spridning av kulturen i samhället.

Sociologin, och inte poesin, blev den nya gudinna som visade vägen för de unga positivistiska rebellerna - A. Świątchowski, B. Prus, E. Orzeszkowa - i deras kamp för ett modernt, progressivt samhälle. De kände ett starkt behov att omvärdera den romantiska handlings- och kampideologin, ett behov att nytolka Mickiewicz's verk. Men ändå - att omvärdera och inte att avvisa; Mickiewicz behöll sin roll som nationens andliga fader, dess Mästare och Vägledare. Man borde däremot gräva lite djupare, söka sig fram till ett annorlunda budskap, nya inspirationer i Mickiewicz's författarskap. J. Jedlicki skriver om denna process :

Den stora romantiska poesins höga patriotiska ton klingade bättre saraman med de unga positivisternas idealism. De valde romantiken, men inte som historie- och världssyn utan behöll dess emotionella patos, dess tro på ungdomens kallelse, dess prometheiska individualism; likaså den medförda revolten mot samhällets stagnation och dess andliga småaktighet. Positivisternas romantik var då en splittrad struktur av vilken man bara behöll vissa inslag (Jedlicki 1988, s. 276).

För de unga polska liberalerna och deras moderniseringsprojekt kunde inte Mickiewicz tjäna som en källa för värderingar och idéer. Idéerna lånade de istället hos Spencer, Buckle och Mill. Mickiewicz fungerade

snarare som föredöme för den upproriska attityden, för den orubbliga tron på egna idéer och deras riktighet. Man inspirerades av Mickiewiczs energi, vilja och aktivism - handlingens former som hos positivisterna fick ett helt annorlunda, modernare, sociologiskt och vetenskapligt inriktat innehåll. Romantiken, med Mickiewicz i spetsen, förblev på gott och ont de polska tänkarnas oundvikliga referensram.

Romantikens sakralisering i det kollektiva medvetandet - sakralisering inte bara på det konstnärliga och språkliga planet, utan också som ett förheligande av kollektiva upplevelser-försåg poesin med makten att andligt förena polackerna. Å andra sidan försvårade detta förheligande varje form av utkristallisering av ideologiska attityder. Om man i Polen inte var i stånd att definiera sina värderingar och identitet i en kamp mot Den Store Diktaren, var den enda möjliga lösningen att annektera och tillägna sig Mickiewicz, och därför har vi den positiviste, den katolske, den nationalistiske, den konservative och den mystiske Mickiewicz (Jedlicki 1988, ss. 273f).

I Det Unga Polens period, vid sekelskiftet, förblevade Mickiewiczs stjärna något. Den andre store romantikern - Juliusz Słowacki med sitt sublimes poetiska språk, sin känsla för stämning och för den symboliska metafysiken - blev de unga dekadenternas och symbolisternas nye idol. Denna epok, som också kallades för neoromantiken, fångade hos romantikerna deras gåtfulla stämning, deras känsla för enigmatiska, mystiska situationer och respekt för ordets symboliska makt. Däremot vann den patriotiska och ideologiska aktivismen ingen större respekt hos dekadenterna.

Stanislaw Brzozowski, epokens främsta intellektuella gestalt var från början en entusiastisk anhängare till Mlada Polska-rörelsen men blev så småningom en bitande kritiker. I sin bok från 1907 - *Legenda Młodej Polski* (Det unga Polens legend) - genomförde han ett hårt angrepp mot de dekadenta stämningarna, mot den unga litteraturens förtvivlan och förlamning. Den mest intressanta delen av hans kritik utgörs av polemiken med det romantiska arvet i polsk kultur. Brzozowskis dispyt med Mickiewicz var grundad i kritikerns historism - en ny attityd i polskt tänkande-och försökte förklara alla fenomen inom deras egen historiska kontext. Brzozowski analyserade de kulturella fenomenen inom deras historiska ramar och världsåskådning.

Den polska romantiken, under Mickiewiczs starka inflytande, var enligt Brzozowski inte något specifikt polskt fenomen. Till sina huvuddrag var den djupt besläktad med de europeiska strömningarna och med de idéer som då föddes i hela Europa. Brzozowskis arbetssätt påminner lite om

arkeologens metod; han gräver djupt för att nå själva botten av den analyserande världsåskådningen, och han hittar den för alla romantiker gemensamma antropologiska kärnan - "blommornas revolt mot sina rötter". Det som kännetecknade den intellektuella stämningen i Europa under första hälften av 1800-talet är skapandet av framtidsvisioner - om det lyckliga samhället, om den fria och autonoma individen - *mot* den rådande socialhistoriska verkligheten, som uppfattades som fientlig, stillastående, prekär. I dagens termer ser vi i denna epok ett stadium av det moderna projektet som djupt transformerade hela den västerländska världsuppfattningen och levnadssättet. Bland alla visionsskapare, "konstruktörer" - Michelet, Mazzini, de Lamennais, Proudhon, Saint-Simon, Marx - hittar vi också Mickiewicz: viljans och entusiasmens geni, en pro-metheisk skapare :

Den djupaste verkligheten som Mickiewicz bar inom sig var den aktiva entusiasmen, tron och viljestyrkan. Då han strävade med alla sina krafter mot ideallivet som han ville skapa förblev själva det jordiska livet, om det inte sammanföll med denna strävan, ett hinder eller medel för honom. Livets individuella form, dess inre logik uppfattades här som bara ett medel för den som försöker rubba entusiasmens utbrända klot. Det intellektuella livet var underordnat två ultimata mål: för det första, att bevara den höga moraliska kraften bland emigranterna, för det andra, att denna kraft skulle spridas över hela landet, över hela samhället (Brzozowski 1910, ss. 215f).

Den moraliska kraften, viljan att återskapa nationen i det idealiska, moraliska rummet, utgör enligt Brzozowski de viktigaste insatserna Mickiewicz gjorde för Polen. Budskapen som kommer från *Dziady*, från *Wykłady Paryskie* (Parisföreläsningarna) lyder: tro på det fria Polen, mytologisera den andliga handlingen, radikaliserad frihetkänslan, sträva efter autonomi. Alla värderingar, alla regler och normer skulle underordnas en urnorm som hette KÄRLEKEN TILL FOSTERLANDET.

Visionen om det andliga fria Polen, dominerande i romantikernas etik, var förståelig under denna epok. Mickiewicz idé om den romantiska friheten som har sitt ursprung i individens moraliska styrka, och inte i lagar och normer, hade sina rötter i epokens världsbild och etik.

Hela den socialpolitiska situationen förändrades dramatiskt efter 1848-Folkens Vår. Frihetsidéerna kolliderade med den hårda verkligheten och i hela Europa igångsattes en dialogprocess; dialogen mellan idéerna och det sociala och politiska livet. Ur denna dialog uppstod så småningom ett nytt Europa -producerande, kämpande mot naturen. I en långvarig process av demokratisering och behärskning av den materiella och sociala miljön

transformerades Europa med hjälp av lagar, vetenskap och teknik. Idéerna förverkligades och i en process av övervinnande av livs- och socialsubstansens hårda motstånd kom de ner på jorden och förvandlades till konkreta tekniska lösningar. Brzozowski anser att Mickiewiczs och hela emigrationens frihetsidéer

inte kunde konfronteras med ett sådant motstånd, de var inte i kontakt med den sociala verklighet som gömde sig bakom tankamas logik: för dem var verkligheten en följd av det andliga; hela den historiska verkligheten såg ut att vara Andens verk. [...] De vetenskapliga och sociala prövningarna som begränsade till exempel de tyska och franska ideologerna gällde inte för polska romantiker. Det polska tänkandet svävade i vakuum.

Brzozowskis mål i alla hans skrifter var att skapa ett nytt föredöme för polackerna, en ny modell för en modern polsk identitet, att europeisera den polska kulturen. Polen som ren dröm, som ren vilja, ett Polen som existerar endast genom litteraturen var för Brzozowski inte tillfredsställande i hans kamp med/om moderniteten. De unga polska intellektuella - filosofer och diktare - var enligt honom smittade av den romantiska oförmågan, *akedia*, och av lidandekulten. Målen för stunden var ju annorlunda:

I dag känner man ett starkt behov att skapa ett nytt Polen som blir en vinnande kraft, som härskar över verkligheten, vetenskapsmännens, arbetarnas och konstnärernas Polen. Polen som inte längre blir emigranternas dröm och längtan, inte någon ursäkt för maktlöshet, utan livets stolta och fullständiga form [...] Polen som en andlig bild som är i stånd att mångfaldiga den verkliga, vinnande, förståndiga kraften, den bild som kommer att skapa och bevara Polen hos alla polacker (Brzozowski 1910, s. 254).

Kan Mickiewicz hjälpa till i byggandet av ett sådant Polen? - Ja, resonerar Brzozowski, med förutsättningen att man skulle kunna läsa honom historiskt, inom epokens horisonter, med en öppen möjlighet att översätta hans idéer till det modernare språket, till dagens språk. Man kan inte fundera över Mickiewicz med hjälp av hans dåvarande tankar. De transformationer som den polska verkligheten genomgår just nu svarar på själva kärnan i Mickiewiczs tänkande som består i "att känna och tänka i centrum av de levande krafterna och handlingarna". Skapandet av "den moderna polska typen som kan leva på den högsta europeiska nivån" - Brzozowski huvudpostulat - kunde också ha varit Mickiewiczs högsta önskan: "Vi anser att detta antagande fullständigt svarar mot Mickiewiczs

mål. [...] I dag skulle han säkert leva och verka för denna sak" (Brzozowski 1910, s. 228).

Efter 1918 då Polen fick tillbaka sin politiska självständighet blev Mickiewicz's ställning i den polska kulturen mer eller mindre normaliserad. Gator och torg fick hans namn, i skolorna ingick hans dikter i det litterära urvalet. Hans roll som nationens andlige Fader höll på att bli institutionaliserad, monumentbyggandet, både i en bokstavlig och metaforisk mening, fortsatte. Hans numera orubbliga ställning i Polens litteraturhistoria öppnade däremot väg för de mer kritiska analyserna av hans författarskap.

T. Boy-Żeleński var en av de få som vågade starta diskussionen om det nationella helgonet. I en rad artiklar och essäer som publicerades på 30-talet¹ drev han en s. k anti-monumentaliseringsskampanj med syfte att uppdaga, under flera lager av politiska och ideologiska myter och förfälskningar, den riktige Mickiewicz - människan och diktaren. Boy ansåg att det i det nya, fria Polen inte längre fanns något behov att mytologisera de stora polska författarna, skapa legender kring dem och helgonförklara dem. De ska börja leva igen, men inte på piedestal, utan genom kritisk läsning, i en obehindrad dialog med läsarna:

Mickiewicz förblev ett bronsmonument i vår nationella kyrka, man såg till att inga sprickor uppstod på detta monument. Allt som hade med Mickiewicz att göra skulle vara enhetligt, skönt och stort-både liv och verk. Eftersom han en gång sade, att han och fosterlandet är ett, betydde varje försök att rubba honom hädelse mot själva fosterlandet! Denne man som under hela sitt liv var ständigt och pardonlöst attackerad och bekämpad, blev till sist det nationella tabut (Boy-Żeleński 1910, s. 10).

Det finns en mänsklig dimension i Mickiewicz's verk, menar Boy, hans outgrundlighet, hans tvekande, hans paradoxer och motsättningar. Man behöver inte längre försköna hans bild, välja bort de obekväma episoderna i hans liv, till varje pris fylla igen sprickor i hans ideologi. Mickiewicz är enligt Boy mer sig själv med sina synder och sprickor.

Det råder i Polen en allmän övertygelse att Boy banaliserade Mickiewicz genom att uppdaga poetens "skamliga" kärleksäventyr. Det är bara delvis riktigt. I sin iver att återupprätta den mänskliga, icke-monumentala sidan hos Poeten hänvisade Boy ofta till de tidigare mörklagda kärleks-

---

¹ Artiklarna finns samlade i Boy-Żeleński 1949.

episoderna. Målet var däremot inte alls att skandalisera - Boy menade att de lyckliga och olyckliga romanserna hade påverkat Mickiewicz's syn på världen, människan och till och med på politiken. Ett exempel på det sistnämnda är den ökända historien om Konstancja Łubieńska, en vacker *femme savante* som förförde Poeten (eller lät sig förföras) under en vacker sommar 1831. Detta äventyr var särskilt pinsamt och obekvämt för biograferna - det skedde under det pågående novemberupproret och förblev en fläck på diktarens patriotiska samvete. Boy ansåg att ur detta svek kom Mickiewicz's största patriotiska verk - *Dziady* - ett slags konstnärligt botemedel för de växande samvetskvälerna. Med litteraturens hjälp försökte diktaren sona sina skulder, övervinna sin obeslutsamhet och återerövra sin handlingsförmåga.

Boys uppseendeväckande upptäckter tjänade inte enbart den nakna sanningens sak - att avslöja de obekväma, hemliga episoderna i Diktarens liv. Deras syfte var av annat slag: att uppdaga inkongruenser och paradoxer, understryka mångfalden och den mångfasetterade karaktären i hans liv och verk. Endast genom att avslöja konflikter, skavanker och galenskaper kunde man återuppliva Mickiewicz, väcka liv i hans författarskap. Den skolbundne, kultväckande och vältrimmade Mickiewicz förblir en torr och tråkig poet. Först efter "dekonstrueringen" av legenderna kan hans verk väcka kritisk reflexion, beröra, förbluffa.

En av Mickiewicz's galenskaper var den s. k. Towiański-perioden dvs. diktarens engagemang i en mystisk sekt som leddes av Andrzej Towiański, en okänd och gåtfull gestalt: profet, helare, kvacksalvare. Tadeusz Boy-Żeleński uppdagade, genom att publicera hittills okända dokument, sektens patologiska karaktär, deltagarnas tvivelaktiga och ibland löjeväckande beteende, metoder och idéer. Hjärntvätt, de kollektiva extaserna, de sexuella undertonerna, kvinnornas betydande ställning och makt inom gruppen - allt detta hade hittills förtigits av biograferna. Och inte bara förtigits - Boy upptäckte också att de flesta dokumenten från denna period - brev, självbiografier, anteckningar - helt och hållet hade blivit förstörda av de ivriga legendskaparna, bl. a. av diktarens son Władysław och dennes familj. Man kan undra varför en så viktig episod, varande i nästan tio år, med starka följder i poetens liv och verk, så länge förblev utforskad eller förmörkad av biograferna. Towiański-sektens ideologi var en farlig och paradoxal blandning - utopisk socialism och mystisk icke-ortodox kristendom, etisk fundamentalism och promiskuitet. Utforskandet av

denna period skulle kunna underlätta finandet av svar på hittills olösta gåtor: t. ex. Mickiewiczs konstnärliga impotens på 1840- och 1850-talet, hans kontroversiella politiska skiftningar - från konservatism och defaitism till progressivism, socialism, anarkism. De biografiska gåtorna var för Boy inte endast de billiga sensationerna - de kunde tillhandahålla viktiga bitar till verkens ideologiska och filosofiska karta.

Tadeusz Boy-Żeleński upptäckte på sätt och vis en annan Mickiewicz -den demystificerade, gåtfulle, motsägelsefulle diktaren som överskridit alla gränser, särskilt den tråkiga skolpolonistikens gränser. Sammansmältningen av mystiker och realist, fromhet och socialism, den rationella sundheten och den romantiska sensibiliteten skapade den store diktaren och gjorde honom till ideologiskt sprängstoff, kontroversiell och oroväckande, omöjlig att tämja. Att bryta mot den tråkiga harmonin, mot den nationell-patriotiska ramen i diktarens reception, att återflytta poeten in i litteraturens fält (från de politiska, patriotiska, ideologiska fälten), att återlämna honom till läsaren - de var Żeleńskis viktigaste mål:

Mickiewicz verk presenterades för min generation som förkroppsligandet av harmoni och enkelhet. Dock tycktes allt inom honom likna kamp, strid, dissonans och paradox. Paradoxalt var till exempel att denne tyranniske fanatiker hade rötter i den mjuka polska kulturjorden, att denne ur-polske diktare (som betraktades som polskhetens förkroppsligande) hade blandat etniskt ursprung. Det är paradoxalt att polskhetens Bibel-Mickiewiczs *Pan Tadeusz*-börjar med apostrofen: "O Litauen, min fosterland", paradoxal är också hans verks tragiska linje som blev bruten vid slutet. [...] Vilken otrolig människa som samtidigt attraherar och repellerar, väcker dyrkan och hat... (Boy-Żeleński 1949, s. 33)

I en helt annan riktning gick mickiewiczreceptionen i perioden efter 1945, i det kommunistiska Polen. Den marxistiska ideologin och dess utskott - den socrealistiska doktrinen - hade svårt att acceptera Mickiewicz och hans ideologi. Den nationelle skalden passade dåligt in i det kommunistiska partiets riktlinjer inom kultur och uttalar. Det som störde mest var hans nationell-patriotiska attityd, hans engagemang och "förgiftning" av religionen och metafysiken, och - sist men inte minst - diktarens rysshät, som återkom i vissa perioder, oacceptabelt i tidens politiska situation. Den radikala lösningen - att bannlysa Mickiewicz helt från den polska kulturen - var ganska logisk men Ute farlig och kunde leda till massprotester. På ett partimöte 1948 bestämdes en ny taktik gentemot Mickiewicz, man skulle anpassa honom till den nya ideologin genom

bearbetning och nytolkning av hans författarskap. I de nya artiklarna och böckerna från 1940- och 50-talet² försökte man flytta tyngdpunkten i diktarens verk och reception till "den folkliga karaktären" (ludowość) och "de tidiga socialistiska idéerna". Den folkliga Mickiewicz - den från *Ballady i Romanse* - hade plötsligt blivit den rätte, med sin kärlek till de litauiska och vitryska sagorna och sångerna. Kritikerna underströk närvaron av folkliga, enkla gestalter i hans verk, den demokratiska inställningen till litteraturens roll och hans sympati för "den anonyma, folkliga frihetskämpen". Denna inställning var naturligtvis självklar hos Mickiewicz, i vissa perioder och i vissa verk. De marxistiska kritikernas misstolkning yttrade sig däremot i förenklingar och överdrifter och ledde till absurditeter, t.ex. till en hektisk jakt efter "de folkliga elementen" i varje strof, i varje mening. Denna riktning hade också sina negativa konsekvenser i skolreceptionen av Diktaren-det var främst här som man försökte bygga den nya bilden av den socialistiske, folkäre och jordnära poeten.

Bilden av den socialistiske Mickiewicz som kritikerna försökte konstruera fram hämtades inte heller ur luften. I perioden efter 1849 hade diktaren blivit verkligen starkt engagerad i de socialistiska idéerna. Hans politiska skrifter från *Tribune des Peuples* vittnar om de starka socialistiska övertygelserna. Man underströk också poetens vänskap med de ryska revolutionärerna (dekabristerna) på 1820-talet, i syfte att suddas bort hans senare, kraftiga antiryska attityd.

Man borde emellertid inte glömma den speciella karaktären i Mickiewicz socialistiska övertygelser - de var djupt förenade med religiositet, med tron, hade metafysiska och mystiska undertoner. Poetens socialistiska idéer låg långt bort från den materialistiska, deterministiska filosofi som härskade i det kommunistiska Polen. Mickiewicz's adliga utopiska och mystiska socialism blev så småningom bearbetad av partikritiker och gjordes till centrum, eller till den mest mogna fasen i hans författarskap. Också denna gång visade det sig att en sådan bearbetning ledde till absurditeter och löjliga effekter-den store poeten passade dåligt i de nya ramarna, hans udda verk "stack ut" och spökade till marxisternas bekymmer.³

² Till exempel Żółkiewski 1952, Wykas 1955 och verk av Z. Stefanowska och J. Krzyżanowski.

³ Det bästa exemplet på Mickiewicz's posthuma ideologiska kraft hittar vi i händelserna kring uppsättningen av *Dziady* på Teatr Narodowy i Warszawa 1967-8. Regissören, K. Dejmek, lovade partifunktionärerna att pjäsens antiryska toner skulle försvinna, och att de revolutionära, progressiva accenterna skulle förstärkas. Men i verkligheten gjorde skådespelarna tvärtom och föreställningen mottogs av de entusiastiska åskådarna som en demonstration mot den rådande regimen och dess sovjetiska storebror. Partibeslut om föreställningsstopp påskyndade missnöjesutbrotten och ledde till studentprotester som spreds från Warszawa till andra universitetsstäder (de s.k. Marshändelsema 1968).

Det var däremot inte de sorealistiska (miss)tolkningarna som blev den största händelsen mot Mickiewicz under det senaste halvsekle. De mest dramatiska, ikonoklastiska tonerna hittar vi i Witold Gombrowicz's författarskap, i hans korståg mot den romantiska mentaliteten med Mickiewicz i spetsen. Gombrowicz hävdar i sin *Dziennik* att hela den polska kulturen är smittad av den romantiska modellen, att kulturen av lidande, tron på de abstrakta värdena, respekten för kollektiva handlingar och tänkandet i kollektiva banor utgör kärnan i den polska mentaliteten. De undantryckta värderingarna - individualismen, det enskilda ansvaret - lyser med sin frånvaro i det polska samhället.

Romantikens och Mickiewicz's allvarligaste fel är, enligt Gombrowicz, att den "klistrade ihop" polackerna i en patriotisk massa, i ett abstrakt "Vi" utan respekt för individen, utan hänsyn till den enskilda friheten och människans integritet. Det är Adam Mickiewicz, nationens andlige fader som bär ansvaret för denna nationalistiska kollektivism - "för hundra år sedan skapade den litauiske skalden den polska andens form". Gombrowicz däremot uppfattar sig själv som "den nye Moses" som ska "leda polackerna ut ur formens tvång" (Gombrowicz 1971, ss. 51f). Han vill dekonstruera "den polska formen", skapa en ny modell för "polskhet", och detta skall han utföra mot Mickiewicz, genom att suddas bort hans skugga som etthundra år efter diktarens död förgiftar den polska kulturen.

Mickiewicz's etthundrafemtioåriga receptions historia i den polska kulturen, alla kontroverser och misstolkningar kring hans verk visar att poeten inte har blivit glömd eller undanställd på polonisternas hylla. Han väcker fortfarande starka känslor, både positiva och negativa, och har trots en långvarig vistelse i skolböckerna inte blivit helt banaliserad. Och mötet med Mickiewicz's verk är fortfarande i stånd att väcka aktuella frågor:

*

Den som någonsin har mött Mickiewicz, inte tvingad av professionella förpliktelser eller rutiner, utan på allvar, förstår att i skuggan av den

berömde, tempererade diktare, vars samlade skrifter står på vardagshyllan, gömmer sig en personlighet som är en smula obekväm för oss, men av största vikt och värde. Det räcker ju att inse att under den sk "litteraturen", under den "poetiska skönheten" gömmer sig ett frågande efter sanningen - en sanning som är lika enkel och gemensam för oss alla som den var i denne kuslige litauers tid (Treugutt 1993, s. 391).

Referenser

- Boy-Żeleński, T.: *O Mickiewiczu*. Warszawa 1949.
Brzozowski, S.: *Legenda Młodej Polski*. Kraków 1910.
Gombrowicz, W.: *Dziennik 1953-1956*. Paris 1971.
Janion, M.: *Poeci międzypowstaniowego kraju wobec Mickiewicza. Czas formy otwartej*. Warszawa 1984.
Jedlicki, J.: *Jakiej cywilizacji Polacy potrzebują*. Warszawa 1988.
Treugutt, S.: *Mickiewicz - domowy i daleki*. Idem: *Geniusz wydziedziczony: Studia romantyczne i napoleońskie*. Warszawa 1993, ss. 376-393.
Wyka, K.: *O formie prawdziwej Pana Tadeusza*. Warszawa 1955.
Żółkiewski, S.: *Spór o Mickiewicza*. Wrocław 1952.

Köpenhamn

